

Соболев М. Н. Кустарная промышленность // Нужды деревни по работам Комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности : сб. статей. СПб. : Тип. Акц. общ-ва. «Слово», 1904. Т. 2. С. 337–374.

Статистико-экономические очерки областей, губерний и городов России. Киев, 1913. 481 с.

Статистический сборник 1911 г. : Сельское хозяйство и крестьянские промыслы России в 1911 году. СПб. : Тип. МВД, 1912. 582 с.

Труды съезда деятелей по кустарной промышленности в С.-Петербурге. 1902 г. Часть II. Занятия секций и общих собраний. СПб. : Тип. Бернштейна, 1902. 314 с.

REFERENCES

Azhaeva V.S. Small entrepreneurship in Russia (late XIX century - early XX century): Analytical review. M., 1994. 36 p.

Alphabetical index to the economic development of the Russian Empire / comp. B. Shuikov. M., 1912. 701 p.

Andreev E.N. Handicraft industry in Russia. SPb., 1882.

Arsenyev KI Statistical sketches of Russia. SPb., 1848.

Main Department of Land Management and Agriculture. Overview of activities for 1914. Pg., 1915. 339 p.

Note by the Rural Economy and Agricultural Statistics Division on the importance and needs of the handicraft industry. SPb., 1905. 535 p.

Korsak AK About the forms of industry in general and the importance of home production (handicraft and home industry) in Western Europe and Russia. M., 1861. 314 p.

Handicraft trades. Current statistics for the agricultural year 1895/96. SPb. : A type. V. Kirshbaum, 1897. 200 p.

Measures to improve handicrafts in Russia. St. Petersburg, 1914. 581 p.

Review of handicrafts in Russia. SPb., 1912. 211 p.

Review of government assistance to the handicraft industry. SPb., 1913. 125 p.

Reports and studies on the handicraft industry in Russia. SPb., 1897. Т. 4. 324 p.

Reports and studies on the handicraft industry in Russia. SPb., 1898. Т. 5. 461 p.

Pogruzov A. D. Handicraft industry in Russia, its significance, needs and possible future. SPb., 1901.

Prugavin B. C. Essays on the handicraft industry in Russia according to the latest research of individuals, zemstvos and commissions. M., 1882. 2, 54 p.

Rybnikov A. A. Small industry of Russia. Rural handicrafts before the war. M., 1923. 298 p.

A set of statistical data on agriculture in Russia by the end of the nineteenth century. SPb., 1903. 334 p.

Agricultural statistics of the Russian Empire. 1912 St. Petersburg. : A type. Ministry of Internal Affairs, 1913. 803 p.

Sobolev MN Handicraft industry / MN Sobolev // The needs of the village for the work of the Committees on the needs of the agricultural industry: collection of articles. articles. SPb. : A type. Acc. Society. "Slovo", 1904. Т. 2. S. 337-374.

Statistical and economic essays of regions, provinces and cities of Russia. Kiev, 1913. 481 p.

Statistical collection of 1911: Agriculture and peasant trades in Russia in 1911. SPb. : A type. Ministry of Internal Affairs, 1912. 582 p.

Proceedings of the congress of workers in the handicraft industry in St. Petersburg. 1902 Part II. Classes of sections and general meetings. SPb. : A type. Bernstein, 1902. 314 p.

УДК 327(09)

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.24

Безубенко Аліна Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

orcid.org/0000-0002-6773-2332

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

У статті досліджується специфіка системного підходу до аналізу міжнародних відносин, що є важливим для розуміння основних закономірностей їх розвитку. Дається коротка характеристика різноманітним підходам щодо визначення понять «система», «системність у міжнародних відносинах», «міжнародні відносини». Зазначається, що відмінності в розумінні специфіки міжнародних відносин і, відповідно, особливостей міжнародних систем сприяють появі різноманітних підходів до їх вивчення. Аналізується типологія міжнародних систем за М. Капланом. Наводяться класифікації міжнародних систем та критерії виокремлення їхніх основних етапів.

Ключові слова: міжнародні відносини, системний підхід, міжнародна система, теорія міжнародних відносин, міжнародна стратифікація, баланс сил, рівновага, держава.

The article examines the specifics of a systematic approach to the analysis of international relations, which is important for understanding the basic patterns of their development. A brief description of the

different approaches to the definition of «system», «systematics in international relations», «international relations» is given. Systematic analysis of international relations is usually applied to a certain period in history, when the most pronounced tendency to self-organization of international life. It is noted that differences in understanding the specifics of international relations and, accordingly, the peculiarities of international systems contribute to the emergence of different approaches to their study. The article, in particular, analyzes the typology of international systems according to M. Kaplan. The scientist singled out different types of political behavior of states in the field of international relations: balance of power system, loose bipolar system, tight bipolar system, universal system, hierarchical system, unit veto system. Thanks to the work "System and Process in International Politics" M. Kaplan became one of the first scientists who drew attention to the importance and necessity of a systematic approach to the study of international relations. Because a systematic approach allows us to study the history of international relations as a single process, which is characterized by specific features, patterns, internal logic. In addition, the article presents the classifications of international systems and the criteria for distinguishing their main stages, proposed by other researchers.

Keywords: *international relations, system approach, international system, theory of international relations, international stratification, balance of forces, balance, state.*

Постановка проблеми. Міжнародні відносини («international relations») – це система міждержавних і недержавних взаємодій у глобальному, регіональному масштабі або на рівні двосторонніх відносин [Міжнародні відносини ... 2020: 9]. Термін «міжнародні відносини» було введено до наукового обігу англійським філософом Дж. Бентамом на межі XVIII – XIX ст. Поява терміну саме у цей період не є випадковим явищем, оскільки цей рубіж став важливим етапом в еволюції міжнародних відносин. До цього часу в Західній Європі остаточно склалась система суверенних національних держав [Мировая политика ... 2006: 15].

Прагнення зрозуміти природу міжнародних відносин, логічно їх пояснити завжди були у центрі уваги науковців. Останні для з'ясування особливостей міжнародних відносин використовують т. зв. системний підхід. Термін «система міжнародних відносин» може використовуватися у рамках різних підходів. Наприклад, у традиційно-історичному підході система міжнародних відносин постає як дипломатичні відносини держав у певний історичний період. Емпірико-регіональний підхід вивчає регіональні системи міжнародних відносин. Системність до аналізу міжнародних відносин зазвичай застосовується по відношенню до певного періоду в історії, починаючи з епохи Нового часу, коли найбільш яскраво проявилася тенденція до самоорганізації міжнародного життя на основі поширення, або експансії, західної цивілізації [Степанова 2017: 170-171].

Історіографія проблеми. Дослідження міжнародних відносин – процес складний та багатоаспектний. Він вимагає залучення даних інших наук, таких як соціологія, політологія, філософія, історія. Тому закономірним виявляється той факт, що тривалий час міжнародні відносини розглядалися як складова політологічної науки. Крім того міжнародні відносини перебувають у полі зору представників соціологічної теорії.

Системний підхід як один із базових методологічних принципів був визнаний ще у післявоєнний період в західній соціології та політології. Він формується в основному впродовж 50 – 70-х рр. XX ст. Уперше питання про типологію міжнародних систем порушив американський політолог, спеціаліст у сфері міжнародних відносин, геополітик М. Каплан (1921 – 2017 рр.) у 1957 р. у дослідженні «System and Process in International Politics» («Система і процес в міжнародній політиці») [Kaplan 2005]. Це була смілива спроба побудувати теоретичні системи в міжнародній політиці, використовуючи переважно інструменти соціальної теорії.

Однак існує й інша думка, за якою перші спроби розглядати міжнародні відносини як систему були зроблені також американським політологом, професором міжнародних відносин в Державному університеті Сан-Франциско Ч. А. Макклелландом (1917 – 2006 рр.) [Гнасевич 2018: 129]. Зокрема, у 1955 р. ним було опубліковано дослідження «За-

стосування загальної теорії систем у міжнародних відносинах».

Основні положення системної теорії були викладені також у дослідженнях Т. Парсонса (1902 – 1979 pp.) «The Social System» («Соціальна система») [Parsons 1951], Д. Істона (1917 – 2014 pp.) «Systems Analysis of Political Life» («Системний аналіз політичного життя») [Easton 1965]. Дані дослідники виходять зі специфічних особливостей міжнародних відносин. На їх переконання, міжнародні відносини за своїм характером є соціальними відносинами, з чого випливає, що міжнародні системи відносяться до типу соціальних систем. А відтак міжнародні системи – це системи взаємодії людей, які керуються у своїх діях волею, свідомістю, ціннісними орієнтаціями. Досліджувана проблема також вивчалась у працях Г. Моргентау, К. Уолца, Ст. Хоффмана, Дж. Розенау тощо.

У російській науці системний підхід в галузі досліджень міжнародних відносин у своїх працях використовували А. Д. Богатуров, Н. А. Косолапов, М. А. Хрустальов [Богатуров 2002; Системная история ... 2000 т. 1], С. А. Ланцов і В. А. Ачкасов [Мировая политика... 2006], П. А. Цыганков [Цыганков 2003; Цыганков 2012; Цыганков 2013], А. Ю. Сидоров, Н.Є. Клеймьонова [Сидоров 2006] тощо. Так, на думку С. А. Ланцова і В. А. Ачкасова, міжнародні відносини є переважно політичними відносинами, головною ланкою яких залишається взаємодія між державами. Останні зародились з появою самої політики як суспільного явища, і основного політичного інституту – держави [Мировая политика ... 2006: 17].

Серед українських вчених дану проблему досліджували О. Коппель, О. Пархомчук [Коппель 2017], Н. В. Гнасевич [Гнасевич 2018], Т. Ф. Герасимчук [Герасимчук 2006].

Таким чином, відмінності в розумінні специфіки міжнародних відносин і, відповідно, особливостей міжнародних систем сприяють появі різноманітних підходів до їх вивчення. Існує кілька таких підходів: традиційно-історичний, історико-соціологічний, евристичний, змішаний, емпіричний. Підкреслимо, що їх виокремлення но-

суть умовний характер, відбиваючи лише певні пріоритети у позиціях того чи іншого дослідника.

Виклад основного матеріалу. У науці про міжнародні відносини існує декілька підходів до розуміння поняття «система». У даній статті ми наведемо одне з них: «Система міжнародних відносин (міжнародний порядок) – це конкретно-історична, стійка форма політичної організації міжнародних відносин, яка закріплюється в договорах і угодах та відображає як співвідношення сил, так і специфіку відносин між державами, які входять до цієї системи» [Сидоров 2006: 17].

Методологічно цей підхід виявляється у трактуванні міжнародних відносин як цілісного явища, де існують закономірні зв'язки між його елементами, чітка ієрархія та сталі взаємозалежності [Гнасевич 2018: 10]. Як зазначає М. Каплан, якщо кількість, тип і поведінка держав змінюються з плином часу і якщо при цьому їхні військові здібності, економічні ресурси та інформація також варіюють, то цілком ймовірно, що між цими елементами існує певний взаємозв'язок, завдяки якому можуть бути виділені системи з різними структурами і поведінкою, властиві різним періодам історії [Цыганков 2012: 27]. Саме перехід від спорадичних, випадкових відносин до регулярних та постійних взаємодій надає міжнародній політиці системного характеру.

П.А. Цыганков стверджує, що система виникає тоді, коли між її елементами – державами чи іншими незалежними утвореннями – утворюється постійна взаємодія, що включає конфлікти та війни, дипломатію, торгівлю, масові переміщення людей, обмін ідеями. В умовах зростаючого динамізму кожен із таких елементів системи у своїх зовнішньополітичних діях змушений брати до уваги поведінку інших [Цыганков 2013: 4].

Оскільки багато науковців у розробці власної типології міжнародних систем спиралися на М. Каплана, доцільним буде проаналізувати його науковий доробок. Так, результати, до яких прийшов М. Каплан у своїх дослідженнях, дозволили йому створити наступну типологію і виділити шість типів міжнародних систем: 1) система «ба-

лансу сил» (*balance of power system*); 2) м'яка (гнучка) біполярна система (*loose bipolar system*); 3) жорстка біполярна система (*tight bipolar system*); 4) універсальна система (*universal system*); 5) ієрархічна система (*hierarchical system*); 6) «система вето» (*unit veto system*).

Коротко проаналізуємо кожну. Так, для системи «балансу сил» (*balance of power system*) основними акторами міжнародних відносин є національні держави, які характеризуються значним військовим і економічним потенціалом. Для того, щоб забезпечити собі безпеку та отримати ще більше можливостей, ці держави утворюють союзи, беруть участь у військових конфліктах, що мають переважно локальний характер. Для нормального функціонування цієї системи, її стійкості потрібно не менше п'яти акторів. Як зазначає Г. Моргентау: «Баланс сил і політика, націлена на його збереження, не тільки неминучі, але і представляють собою істотний стабілізуючий фактор у співтоваристві суверенних держав» [Мировая политика... 2006: 132]. Прикладом функціонування такої системи є міжнародні відносини в Європі до і після Наполеонівських воєн (1799 – 1815 рр.). Важливими акторами на міжнародній арені у той час виступали Англія, Франція, Пруссія, Австрія, Росія та Туреччина.

У м'якій (гнучкій) біполярній системі (*loose bipolar system*) ролі акторів є диференційованими. Окрім суверенних держав до цієї системи можуть входити блоки держав, лідери блоків, організації. Стійкість системи зростає, якщо лідери блоків володіють монополією на ядерну зброю. Військові конфлікти мають тенденцію перетворення з локальних війн на глобальні. Наприклад, такими були міжнародні відносини у ХХ ст. На початку ХХ ст. виникають Антанта (Велика Британія, Франція, Російська імперія) і Троїстий союз (Німецька імперія, Австро-Угорська імперія, Італія), протистояння яких призводить до початку Першої світової війни (1914 – 1918 рр.). Події у сфері міжнародних відносин 1930-х рр. призводять до початку Другої світової війни (1939 – 1945 рр.), після якої характерною особливістю міждержавної взаємодії аж до 1989 р. буде «холодна війна» – протистояння між

країнами Заходу на чолі зі Сполученими Штатами Америки, з одного боку, та т. зв. «східним блоком» на чолі з Радянським Союзом – з іншого. До безпосереднього збройного зіткнення між США та СРСР не дійшло, але відбулась низка локальних конфліктів на кшталт Корейської війни (1950 – 1953 рр.), В'єтнамської війни (1959 – 1975 рр.), Арабо-ізраїльського конфлікту, війни в Афганістані (1979 – 1989 рр.) тощо. Іншими стримуючими факторами у цей час стали Рух неприєднання та діяльність Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Жорстка біполярна система (*tight bipolar system*) постає тоді, коли скасовується роль країн, що не приєдналися, атрофується роль інших стримуючих факторів (універсальної міжнародної організації, антивоєнного руху, ядерної зброї). Є велика ймовірність виникнення глобального світового конфлікту. Саме такою системою постав світ у роки Першої і Другої світових воєн. Особливо характерними в цьому плані є події Другої світової війни, коли бойові дії велися в Європі, Азії, Африці, на всіх океанах і багатьох морях, коли були втягнуті усі найбільш впливові актори, а країни, що не приєдналися, як правило, висловлювали підтримку тому чи іншому блоку.

На думку М. Каплана, універсальна система (*universal system*) може виникнути тоді, коли ряд політичних повноважень буде передано універсальній міжнародній організації, наприклад, ООН. Найбільш впливові актори віддали б перевагу колективним і міжнародним цінностям [Мировая политика ... 2006: 135]. Сьогодні дуже часто лунають пропозиції щодо створення всесвітнього парламенту, уряду, суду, збройних сил тощо.

Ієрархічна система міжнародних відносин (*hierarchical system*) може виникнути в результаті встановлення гегемонії одного міжнародного актора. Тоді й інші актори за своїм економічним і військовим потенціалом, рівнем міжнародного авторитету та впливу на світову політику, вишикуються у своєрідну ієрархічну піраміду. Схожу схему міжнародної взаємодії спостерігаємо після 1991 р., коли домінантною силою у світі стали США (*Pax Americana*). Вони перебувають на вершині піраміди, на другому ща-

блі – Велика Британія, Франція, Китай, Російська Федерація, на третьому – промислово розвинені країни і т.д. На думку дослідників в історії міжнародних відносин ієрархічна система існувала також під час панування римлян (*Pax Romana*) чи епохи Наполеона [Исаев 2020: 198].

І насамкінець «система вето» (*unit veto system*) – це система держав-акторів, в якій кожна держава володіє значним запасом ядерної зброї. Члени такої системи не націлені на створення союзів або блоків [Мировая политика ... 2006: 135]. Ця система є ніби сучасним варіантом системи «балансу сил». Перевага суперника-актора стримується іншими акторами за рахунок володіння ними ядерною зброєю. «Система вето» менш стійка у політичному плані. У той же час є більш стійкою у військовому відношенні, так як наявним є стримуючий фактор ядерної зброї [Исаев 2020: 198].

Отже, міжнародна система являє собою складний комплекс, який включає безліч взаємодіючих і в той же час самостійних підсистем (наприклад, дипломатичну, військово-стратегічну, економічну, правову, фінансову тощо) та їх елементів. Звідси складність та різноманіття типологій міжнародних систем, що виділяються на основі різних критеріїв. Кожній системі міжнародних відносин властиві певні часові та просторові характеристики. Історично міжнародні системи утворюються і існують в рамках окремих регіонів. Найважливішою умовою при цьому є існування держав рівних приблизно за своїм потенціалом, що стабільно розвиваються. Так, у Новий час першим регіоном, де склалась стійка система міжнародних відносин, стала Європа. У той період європейські держави значно випередили в економічному та військово-технічному розвитку країни і народи інших континентів. Вони стали домінувати і в міжнародному житті. Освоюючи нові географічні простори, створюючи великі колоніальні імперії, вони втягували у світовий політичний процес держави і народи інших частин світу, що в кінцевому підсумку, призвело до формування глобальної системи міжнародних відносин. Цей процес, який тривав не одне століття, завершився на початку ХХ ст. після Першої світової війни

утворенням Версальсько-Вашингтонської системи [Сидоров 2006: 18]. Таким чином, історія міжнародних відносин з середини ХVII ст. через призму системного підходу постає як процес зміни конкретно-історичних систем міжнародних відносин.

Авторитетність окремих держав у міжнародних відносинах пов'язана із могутністю держави, її міжнародною конкурентоспроможністю, що визначається економічним, військовим потенціалом, природними і трудовими ресурсами, рівнем розвитку науки і культури, досягненнями у сфері високих технологій, рівнем соціальної стабільності [Міжнародні відносини ... 2020: 10]. Серед учасників міжнародних відносин згідно з міжнародною стратифікацією виокремлюють: наддержави (можливість впливати на умови існування всього людства), великі держави (істотно впливають на світовий розвиток), середні держави (впливають на близьке оточення, але їх вплив не виходить за межі регіону), малі держави (мають достатньо сил для забезпечення свого суверенітету, територіальної цілісності і незалежності, але їх вплив на найближче оточення слабкий), мікродержави (не здатні захистити свій суверенітет власними силами).

Об'єктивними передумовами, як правило необхідними для придбання державою статусу «великої», є геополітичні чинники, а саме: розміри території, чисельність населення, вигідне географічне положення, доступ до моря, сприятливий клімат, багатство природних ресурсів і т. д. [Сидоров 2006: 18-19].

Історично склалося так, що великодержавний статус тієї чи іншої держави не був постійною величиною. В силу тих чи інших обставин він може бути або втрачений, або придбаний. Так, наприклад, у ХVIII ст. до групи великих держав входили Велика Британія, Франція, Австрія, Пруссія, Османська імперія та Росія, у той час як Іспанія і Швеція у першій чверті ХVIII ст. позбулися великодержавного статусу. До середини ХІХ ст. цей статус втратила Османська імперія, а Німецька імперія придбала у 1871 р. Після Першої світової війни припинила своє існування Австро-Угорщина, яка тривалий час була важливим грав-

цем на міжнародній арені, а Сполучені Штати на початку ХХ ст. уперше увійшли до клубу «великих держав» [Сидоров 2006: 19].

Американський політолог К. Н. Уолтц висунув ідею про те, що поведінка держав у тій чи іншій міжнародній системі визначається «принципом розподілу здібностей». Тобто, процеси, які відбуваються в системі, обумовлені її структурою. Кожна держава змушена використовувати політику «допоможи собі сама (self-help)», що має на меті перешкодити будь-якій іншій державі порушити існуючу рівновагу, що і визначає стабільність системи [Цыганков 2013: 6].

Якщо акцентувати увагу на традиційно-історичному підході, то в його основі лежить використання поняття «міжнародна система» для позначення дипломатичних відносин між державами у той чи інший історичний період, у тому чи іншому регіоні. Так, починаючи від подій Тридцятилітньої війни (1618 – 1648 рр.), поетапно формуються п'ять міжнародних порядків або систем: Вестфальська (1648 – 1814 рр.), Віденська (1815 – 1914 рр.), Версальсько-Вашингтонська (1918 – 1939 рр.), Ялтинсько-Потсдамська (1945 – 1991 рр.), сучасні міжнародні відносини (або «post-Cold War era») з 1991 р. Всі вони характеризуються своєю унікальною внутрішньою логікою, відповідним балансом сил і набором головних акторів. Спільним для них було те, що вони виникали як результат мирного облаштування міжнародних відносин після руйнівних широкомасштабних воєн – двох європейських і двох світових.

Варто зауважити, що єдиного підходу до визначення типологій систем міжнародних відносин не існує. Так, наприклад, А.Ю. Сидоров та Н.Є. Клеймьонова у своїй праці з деякою часткою умовності в періодизації виділяють вісім систем міжнародних відносин – п'ять європейських і дві глобальних:

1) Вестфальська система (1648 р. – початок ХVIII ст.), в основу якої було покладено принцип європейської рівноваги для збереження багатополярності та недопущення домінування однієї чи кількох держав. З цього часу більшість наступних систем міжнародних відносин скликалися з урахуванням цього принципу;

2) Постутрехтська система 1714 – 1789 рр., основу якої заклали Утрехтський 1713 р. та Ніштадтський 1721 р. мирні договори. У групі великих європейських держав Іспанію та Швецію змінили Великобританія та Російська імперія, а в середині ХVIII ст. до них приєдналася Пруссія, французька перевага на континенті була обмежена, а європейська рівновага збережена;

3) Тільзитська система (1807 – 1812 рр.) – встановлення французької гегемонії на європейському континенті та підписання у 1807 р. Тільзитського мирного договору, що стало результатом перемог наполеонівської Франції у війнах з європейськими коаліціями на межі ХVIII – ХІХ ст.;

4) Віденська система 1815 – 1871 рр. створена за рішеннями Віденського конгресу 1814 – 1815 рр. Істотно модифікована після Кримської війни 1853 – 1854 рр., проіснувала до 1871 р., коли остаточно розпалася в результаті Франко-пруської війни 1870 – 1871 рр. та об'єднання Німеччини;

5) Постфранкфуртська система 1871 – 1914 рр., для якої стало характерним перегрупування до кінця ХІХ ст. в «гексархії» (шістці провідних держав світу), де тепер з'явилася Німеччина замість Пруссії, а також об'єднана Італія. Дана система проіснувала до початку Першої світової війни, коли Німеччина та Австро-Угорщина спробували радикально вирішити співвідношення сил на свою користь;

6) Версальсько-Вашингтонська система 1919 – 1939 рр. створювалася як глобальна, оскільки до групи великих держав уперше ввійшли дві неєвропейські держави – Сполучені Штати Америки та Японія, а в основу нового світового порядку закладалася ідея створення вже не європейської, а глобальної рівноваги;

7) Ялтинсько-Потсдамська система 1945 – 1991 рр. формувалась переможцями у Другій світовій війні як багатополюсна. Однак в ній домінували США і СРСР, що стало передумовою для її трансформації у біполярну та початку «холодної війни». Припинила своє існування із розпадом одного із центрів протистояння – Радянського Союзу;

8) сучасна система (1991 р. – по теперішній час) [Сидоров 2006: 25-27].

Американський політолог Р. Роузкранс поєднав історико-соціологічний та евристичний підходи. Він виділяє дев'ять послідовних міжнародних систем, які відповідають таким історичним періодам: 1740 – 1789 рр., 1789 – 1814 рр., 1814 – 1822 рр., 1822 – 1848 рр., 1848 – 1871 рр., 1871 – 1888 рр., 1888 – 1918 рр., 1918 – 1945 рр. і 1945 – 1960 рр. [Цыганков 2003: 176].

Як бачимо, домінує переважно погляд, за яким нижньою хронологічною рамкою історії міжнародних систем визначають 1648 р. – рік укладення Вестфальського миру, який дійсно заклав фундамент моделі міжнародної системи в глобальних масштабах. Однак, на сьогоднішній день ведуться запеклі дискусії, з приводу неможливості встановлення дати чи століття появи системності у міжнародних відносинах. Одна частина дослідників стоїть на тих позиціях, що системність у міжнародних відносинах виникає з появою перших держав. Інша частина дослідників, наприклад, визначальними вважають події, пов'язані з міграцією варварських племен на територію Риму і заснування ними ряду варварських королівств, які починають між собою активно взаємодіяти [Коппель 2017: 188].

Наприклад, англійський вчений Е. Луард, який досліджував соціологію міжнародних відносин, виділяє: давньокитайську систему (771 – 721 рр. до н. е.), систему давньогрецьких держав (510 – 338 рр. до н. е.), епоху європейських династій (1300 – 1559 рр.), еру релігійного панування (1559 – 1648 рр.), період виникнення і розквіту режиму державного суверенітету (1648 – 1789 рр.), епоху націоналізму (1789 – 1914 рр.), еру панування ідеології (1914 – 1974 рр.). Вчений аналізує ці системи у світлі використання таких понять, як стратифікація, ідеологія, еліта, структура, мотивація, норми, ролі та інститути [Цыганков 2003: 177].

Вибір точки відліку системності у міжнародних відносинах – проблема скоріше методологічна, ніж історична. Наприклад, українські дослідники О. Коппель і О. Пархомчук вказують на певну системність у т. зв. Довестфальський період, «осо-

бливістю якої було автономне та відносно відокремлене співіснування декількох регіональних систем міжнародних відносин: на Близькому Сході та Середземномор'ї, у Східній Азії та на Індійському півострові, у Північній Америці та в Австралії, які інколи співіснували паралельно, і відносини між якими мали фрагментарний характер» [Коппель 2017: 188]. За територіальною ознакою вчені виокремлюють наступні міжнародні системи: стародавня близькосхідна, далекосхідна (східноазійська), міжнародна система у Південній Азії, антична середземноморська, близькосхідна ісламська, система навколо Візантійської імперії, європейська середньовічна [Коппель 2017: 189].

Крім того, на основі часового критерію розрізняють історичні типи міжнародних систем, що дозволяють виявити закономірності взаємодії основних акторів, найбільш і найменш стабільні, з'ясувати причини їх стійкості. Так, наприклад, французький політолог Р. Арон виділяв грецькі поліси, європейські монархії XVII ст., держави Європи XIX ст., системи Сходу та Заходу XX ст., намагаючись знайти повторюваність у їх розвитку та сформулювати на цій основі детермінанти, властиві розвитку сучасної йому системи міжнародних відносин [Цыганков 2013: 8].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, розроблена М. Капланом типологія міжнародних систем дала можливість вченому виділити різні типи політичної поведінки держав у сфері міжнародних відносин. Заслугою вченого, на нашу думку, є те, що завдяки його праці «Система і процес у міжнародній політиці» інші дослідники також звернули увагу на необхідність і важливість застосування системного підходу у сфері вивчення міжнародних відносин. Оскільки системний підхід дозволяє вивчати історію міжнародних відносин як єдиний процес, якому притаманні специфічні риси, закономірності, внутрішня логіка. Однак потрібно зауважити, що міжнародні відносини не завжди представляли собою цілісну і упорядковану систему суверенних держав. Деякі дослідники ставлять під сумнів здатність системного підходу слугувати

універсальною парадигмою для аналізу, на-

Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. Очерки теории и политического анализа международных отношений. М.: НОФМО, 2002. 380 с.

Герасимчук Т. Ф. Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин. *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 186-199.

Гнасевич Н. В. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Теорія міжнародних відносин». Тернопіль, 2018. 163 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32234/1/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>

Исаев Б. А. Политология в схемах и комментариях. М.: Юрайт, 2020. 229 с.

Коппель О., Пархомчук О. Виникнення системності в міжнародних відносинах. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Вип. 15. С. 184-191.

Мировая политика и международные отношения / под ред. С. А. Ланцова, В. А. Ачкасова. СПб.: Питер, 2006. 448 с.

Міжнародні відносини та зовнішня політика України: підручник / Ю. В. Пунда, І. П. Козинець, В. С. Клименко та ін. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 328 с.

Сидоров А. Ю., Клейменова Н. Е. История международных отношений. 1918 – 1939 гг. М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. 640 с.

Сидоров А. Ю., Клейменова Н. Е. История международных отношений. 1918 – 1939 гг. М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. 640 с.

Сидоров А. Ю., Клейменова Н. Е. История международных отношений. 1918 – 1939 гг. М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. 640 с.

приклад, сучасних міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

Системная история международных отношений: В 4 т. / под ред. А. В. Богатурова. М.: Московский рабочий, 2000. Т. 1: События 1918 – 1945 гг. 243 с.

Степанова О. В. Системный подход к изучению международных отношений, и его использование в рамках курса «История». *Ползуновский альманах*. 2017. № 3. Т. 2. С. 170-173. URL: http://elib.altstu.ru/journals/Files/pa2017_03_2/pdf/170stapanova.pdf

Цыганков П. А. Мортон Каплан и системное исследование международной политики. *Вестник Московского университета*. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. 2012. № 1. С. 25-40.

Цыганков П. А. Системный подход в теории международных отношений. *Вестник Московского университета*. Серия 12: Политические науки. 2013. № 5. С. 3-25.

Цыганков П. А. Теория международных отношений. М.: Гардарики, 2003. 590 с.

Easton D.A Systems Analysis of Political Life. New York: Wiley, 1965. URL: <https://www.worldcat.org/title/systems-analysis-of-political-life/oclc/193763>

Kaplan M. A. System and Process in International Politics. ECPR Press, 2005. 260 p.

Parsons T. The Social System. 1951. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>

REFERENCES

Bogaturov, A.D., Kosolapov, N.A. & Hrustalev, M.A. (2002). *Ocherki teorii i politicheskogo analiza mezhdunarodnykh otnosheniy* [Essays on Theory and Political Analysis of International Relations]. M.: NOMFO. [in Russian]

Herasyimchuk, T.F. (2006). Teoretyko-kontseptualni osnovy ta metody doslidzhennia mizhnarodnykh vidnosyn [Theoretical and conceptual bases and methods of research of international relations]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. № 5, 186-199. [in Ukrainian]

Hnasevych, N.V. (2018). *Oporny konspekt leksii z navchalnoi dystsypliny «Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn»* [Reference syllabus of lectures on the subject «Theory of International Relations»]. Ternopil. [wunu.edu.ua](http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32234/1/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf). Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32234/1/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf> [in Ukrainian]

Isaev, B.A. (2020). *Politologiya v shemah i kommentariyah* [Political science in diagrams and comments]. M.: Yurayt. [in Russian]

Koppel, O. & Parkhomchuk, O. (2017). Vynykennia systemnosti v mizhnarodnykh vidnosynakh [The emergence of systemic relations in international relations]. *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of Lviv University. Seriiia filoz.-politolog. studii. Vyp. 15*. 184-191. [in Ukrainian]

Lantsov, S.A. & Achkasov, V. A. (Eds.) (2006). *Mirovaya politika i mezhdunarodnyie otnosheniya* [World politics and international relations]. SPb.: Piter. [in Russian]

Punda, Yu.V., Kozynets, I.P. & Klymenko V.S. (Eds.) (2020). *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka Ukrainy: pidruchnyk* [International relations and foreign policy of Ukraine: a textbook]. K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. [in Ukrainian]

Sidorov, A.Yu. & Kleymenova, N.E. (2006). *Istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy. 1918 – 1939 gg.* [History of International Relations. 1918 - 1939]. M.: ZAO Tsentrpoligraf. [in Russian]

Bogaturov, A.V. (Eds.) (2000). *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy* [Systemic history of international relations]. M.: Moskovskiy rabochiy, 2000. T. 1: Sobyitiya 1918 – 1945 gg. [in Russian]

Stepanova, O.V. (2017). *Sistemnyiy podhod k izucheniyu mezhdunarodnykh otnosheniy, i ego*

ispolzovanie v ramkah kursa «Istoriya» [A systematic approach to the study of international relations, and its use in the course «History»]. *Polzunovskiy almanah – Polzunovskiy almanac. № 3. T. 2.* 170-173. *altstu.ru*. Retrieved from http://elibrary.altstu.ru/journals/Files/pa2017_03_2/pdf/170st_eanova.pdf [in Russian]

Tsyigankov, P.A. (2012). Morton Kaplan i sistemnoe issledovanie mezhdunarodnoy politiki [Morton Kaplan and the Systems Study of International Politics]. *Vestnik Moskovskogo universiteta – Moscow University Bulletin. Ser. 25. Mezhdunarodnyie otnosheniya i mirovaya politika. № 1.* 25-40. [in Russian]

Tsyigankov, P.A. (2013). Sistemnyiy podhod v teorii mezhdunarodnyih otnosheniy [Systems approach in the

theory of international relations]. *Vestnik Moskovskogo universiteta – Moscow University Bulletin. Seriya 12: Politicheskie nauki. № 5.* 3-25. [in Russian]

Tsyigankov, P.A. (2003). *Teoriya mezhdunarodnyih otnosheniy [International relations theory]*. M.: Gardariki, 2003.

Easton D.A. *Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley, 1965. URL: <https://www.worldcat.org/title/systems-analysis-of-political-life/oclc/193763>

Kaplan M. A. *System and Process in International Politics*. ECPR Press, 2005. 260 p.

Parsons T. *The Social System*. 1951. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>